

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΜΗΡΙΚΗΣ ΕΛΕΝΗΣ

A

Ἡ γνώμη πού εἶχα ἐκφράσει στίς «Ὀμηρικῆς Ἔρευνες»¹, πῶς ὁ καιρὸς πού ἀναλυτικοὶ καὶ ἐνίζοντες ὁμηριστὲς πολεμοῦσαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο μὲ πάθος καὶ ἀδιαλλαξία εἶχε μιὰ γιὰ πάντα περάσει καὶ πῶς οἱ νεώτερες ἔρευνες ἔτειναν νὰ γεφυρώσουν τὸ χάσμα πού χώριζε ἄλλοτε τίς δύο αὐτὲς σχολῆς — ἡ γνώμη αὐτὴ ἀποδείχτηκε πολὺ γρήγορα «μεγάλος λόγος», πού δὲν ἔπρεπε νὰ τὸν ἔχω πεῖ. Οἱ ἀναλυτικῆς ἔρευνες, μὲ τὴ μέθοδο πού καλλιέργησε καὶ ἐφάρμοσε ὀλόκληρος ὁ 19ος αἰώνας καὶ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 20^{ου}, εἶχαν σταματήσῃ ἀπότομα γύρω στὰ 1930 — στὰ 1927 εἶχε δημοσιέψῃ ὁ Wilamowitz τὸ τρίτο ὁμηρικὸ του βιβλίον, «Die Heimkehr des Odysseus». Θὰ ἔλεγε κανεὶς πῶς οἱ ἀναλυτικοὶ εἶχαν τρομάξῃ ἂν ὄχι ἀπὸ τὸ χαλασμὸ πού εἶχαν προκαλέσει στὰ ἀθάνατα ἔργα τοῦ Ὀμήρου, ὅμως ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴν ἀσυμφωνία, ἀφοῦ κάθε ἐρευνητὴς, ἂν καὶ χρησιμοποιοῦσε τὰ ἴδια ἀναλυτικὰ κριτήρια, ἔφτανε σ' ἐντελῶς διαφορετικὰ συμπεράσματα. Οἱ οὐδέτεροι παρατηρητὲς τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης σημείωναν ἐνδειχτικά: χρεωκοπία τῆς ἀναλυτικῆς θεωρίας².

Ξαφνικὰ, τὰ τελευταῖα πέντε χρόνια, οἱ ἀναλυτικῆς ἐργασίαις ξαναφούντωσαν, μὲ ἀπαράλλαχτα τὰ ἴδια κριτήρια, γιὰ νὰ καταλήξουν πάλι — φυσικὰ — σὲ διαφορετικὰ κάθε μιὰ συμπεράσματα. Κι' ὄχι νὰ πῆς πῶς νεαροὶ, φιλόδοξοι καὶ ἀδοκίμαστοι ἀκόμα φιλόλογοι μόνο ἐνίσχυσαν πάλι τὴν ἐπιθυμία νὰ διαλύσουν τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν, γιὰ νὰ δείξουν τὴν ἱκανότητά τους στὴν ἀνασύνθεση παλαιότερων ἀμύμητων — φανταστικῶν — ἔργων, ὅπως τοὺς τὰ ὑπαγόρευε τὸ δικό τους αἰσθητικὸ κριτήριον. Στὸ στίβον κατέβηκαν καὶ φιλόλογοι ὀνομαστοὶ καὶ δοκιμασμένοι, γιὰ νὰ ὁμολογήσουν τὴν πίστη τους σὲ μεθόδους πού πολλοὶ τίς πιστεύαμε ξεπερασμένες. Ἀναφέρω ἐνδειχτικά ἓνα μόνο ὄνομα,

¹ I. Θ. Κακριδῆ, Ὀμηρικῆς Ἔρευνες, Ἀθήνα 1944, Πρόλογος, σ. θ' (=Homeric Researches, Lund 1949, σ. 2). Πρβ. καὶ Hermes 72 (1937) 171.

² H. Fischl, Ergebnisse und Aussichten der Homeranalyse, Wien-Leipzig 1918, σ. 84.

ἀπὸ τὰ πιδ σεβαστὰ στῆ φιλολογικῆ ἐπιστῆμη, τὸ ὄνομα τοῦ 'Ελβετοῦ Peter von der Mühl¹.

Τὸ βιβλίον τοῦ von der Mühl θὰ προκαλέσῃ, φοβοῦμαι, τὴν δξύ-
τατη ἀντίδραση, καὶ τὰ πάθη θ' ἀνάψουν καὶ πάλι γύρω ἀπὸ τὰ ὁμη-
ρικὰ ἔπη. Τὸ χάσμα, ποῦ πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ἔδειχνε νὰ γεφυρώ-
νεται, πλάτυνε πάλι τρομαχτικά. Στῆ μιὰ ὄχτη τοῦ γκρεμοῦ ὅσοι δια-
λύουν τὴν 'Ιλιάδα καὶ τὴν 'Οδύσσεια σὲ τρία, πέντε, δέκα καὶ εἴκοσι
παλαιότερα ἔπη· στὴν ἄλλη ὅσοι πιστεύουν πῶς τὰ ἔργα αὐτὰ εἶναι ἐπι-
αῖτες ποιητικὲς δημιουργίαι. Καὶ ἡ κάθε ὁμάδα μιλεῖ πάλι στῆ δική της
γλώσσα, χωρὶς νὰ μπορῇ νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὴν ἄλλη. Στὸ βάθος, τὴν
ἀντίθεση ἀνάμεσα στὶς δύο θεωρίαι τὴν προκαλεῖ τὸ διαφορετικὸ ἀντί-
κρισμα τοῦ ἔργου τῆς τέχνης τοῦ λόγου: τί εἶναι θεμιτὸ καὶ τί ὄχι σὲ
μιὰ ἐνιαία ποίηση; τί λογιῆς συνέπεια ἔχουμε τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτοῦμε
ἀπὸ μιὰ ποιητικὴ μορφή; τί χωρίζει μιὰ σκηνὴ ποῦ διαδραματίζεται
μέσα σ' ἓνα ποιητικὸ ἔργο ἀπὸ μιὰ σκηνὴ τῆς πραγματικῆς ζωῆς; —
σ' αὐτὰ τὰ γενικὰ προβλήματα τῆς ποιητικῆς ὅσο δὲν ὑπάρχει συμφωνία
μὲ ποιὸν τρόπο πρέπει νὰ λυθοῦν, ἄς μὴν περιμένουμε συνεννόηση πάνω
στὸν τρόπο τῆς μεταχείρησης τοῦ ὁμηρικοῦ ὕλικου².

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν καινούργιαν ἀναταραχὴ καὶ τὸ χάος ποῦ ἀναγ-
καστικά θ' ἀκολουθήσῃ, ὁ ὁμηριστῆς, σὲ ὅποια παράταξη κι' ἂν ἀνή-
κει, ἔχει τὸ χρέος ν' ἀκολουθήσῃ τὸ δικό του τὸ δρόμο μὲ τὴ φτωχὴ
ἐλπίδα νὰ τὸν προσέξουν μερικοί, ὅσοι ἔχουν ἀπαντήσαι μὲ τὸν ἴδιο ἀπάνω
κάτω τρόπο στὰ βασικά ἐρωτήματα τῆς ποιητικῆς ἐπιστῆμης ποῦ ἀνα-
φέραμε πιδ πάνω. Ὅσο γιὰ τοὺς ἄλλους, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι, πολὺ
γρήγορα θὰ ἔρθῃ, φοβοῦμαι, ὁ καιρὸς ποῦ θὰ ἐπαναλαβαίνομε μέσα
μας αὐτὸ ποῦ μόνο ἓνας Wilamowitz εἶχε τὸ θάρρος νὰ διαλαλήσῃ

¹ Peter von der Mühl. Kritisches Hypomnema zur Ilias, Basel 1952. Πρὸς. καὶ Mus. Helvet. 3 (1946) 197. Ἄλλα ἀναλυτικὰ ἔργα: W. Theiler, Die Dichter der Ilias, Festschrift für Ed. Tièche, Bern 1947, σ. 125, καὶ Vermutungen zur Odyssee, Mus. Helv. 7 (1950) 102. F. Lämmi, Ilias B: Meuterei oder Versuchung, Mus. Helv. 5 (1948) 83. G. Jachmann, Vom frühalexandrinischen Homertext, Nachr. Ak. Gött. 1949, 167, καὶ Homerische Einzeliieder, Symbola Coloniensia Iosepho Kroll oblata, Coloniae ad Rhenum 1949, σ. 1. R. Merkelbach, Untersuchungen zur Odyssee, München 1951. H. J. Mette, Der Pfeilschuss des Pandaros, Halle 1951. Σὲ ἀναλυτικὰ συμπεράσματα φτάνει μὲ τὴν ιδιότυπη μέθοδόν του καὶ ὁ γλωσσολόγος M. Leumann, Homerische Wörter, Basel 1950.

² Θὰ κρίνω τὸ βιβλίον τοῦ von der Mühl στὸν Gnomon. Ἐκεῖ παραπέμπω ὅσους τυχόν θὰ ἤθελαν ἓναν συστηματικὸ ἔλεγχον τῶν ἀναλυτικῶν κριτηρίων. Γιὰ ἓναν πρόχειρον προσανατολισμὸν ἰδὲς I. Θ. Κακριδῆ, Τὸ ὁμηρικὸ ζήτημα, Ἀγγλοελλην. Ἐπιθεώρηση 2 (1946) 129 (==ὁμηρικὰ θέματα, Ἄθ. 1954, σ. 172).

φανερὰ: ὑπάρχουν βιβλία ὁμηρικὰ πού τὰ παραμέρισα ἀδιάβαστα· στοὺς φιλολόγους πού τὰ ἔγραψαν συσταίνω νὰ κάνουν τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὰ δικά μου¹.

B

Ἡ γενικὴ ἐντύπωση πού ἀποκομίζουμε ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τῆς Ἰλιάδας γιὰ τὴν ψυχικὴ διάθεση τῆς Ἑλένης μέσα στὸν τρωικὸ περίγυρο τὸ δέκατο χρόνο τοῦ πολέμου εἶναι πὼς ἡ ἡρώιδα νιώθει τὸν ἑαυτὸ της βαθιὰ μετανιωμένο: εἶναι ἡ καταραμένη σκύλα — ἔτσι αὐτοχαρακτηρίζεται—, πού ἀφῆκε σπῖτι καὶ ἄντρα καὶ κόρη καὶ δικούς, γιὰ ν' ἀκολουθήσῃ τὸν Πάρη· πού καταριέται τὸν ἑαυτὸ της, νὰ εἶχε κακοθανάτισει τὴ μέρα πού ἀποφάσιζε νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴ Σπάρτη, ἢ καὶ τὴν ὥρα πού γενιόταν νὰ ἐρχόταν ἀνεμοζάλη, γιὰ νὰ τὴ σηκώσῃ καὶ νὰ τὴν πετάξῃ στ' ἄγρια τὰ βουνὰ γιὰ τὰ ἔρημα τὰ πέλαγα· πού νιώθει τὸν ἑαυτὸ της ξένο καὶ μισητὸ μέσα στοὺς Τρῶες. Ἀπὸ τὸ ἴδιο αἰσθημα τοῦ μετανιωμοῦ κινήμενη ἔχει ἀρχίσει ν' ἀντιπαθῇ καὶ τὸν ἔραστή της, ἀκόμα καὶ τὴ θεὰ πού τοὺς παράσκει σ' αὐτὴ τὴ φοβερὴ περιπέτεια².

Ἄλλες αὐτὲς οἱ ἐκδηλώσεις προϋποθέτουν πὼς ἡ Ἑλένη εἶχε μὲ τὴ θέλησή της ἀκολουθήσει τὸ τρωικὸ βασιλόπουλο, μὲ ἄλλα λόγια, πὼς ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ ἀπαγωγὴ ἐκούσια καὶ ὄχι μὲ ἀρπαγὴ. Καὶ ὅμως ὑπάρχουν χωρὶα στὴν Ἰλιάδα πού παρουσιάζονται ν' ἀντιμάχωνται τὴν ἀντίληψη αὐτή. Στὸ B 355 κέ. ὁ Νέστορας δίνει κουράγιο στοὺς κουρασμένους Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς συσταίνει νὰ μὴ βιάζονται νὰ γυρίσουν στὰ σπῖτια τους, πρὶν πάρουν τὴν Τροία καὶ κοιμηθεῖν καθένας τους καὶ μὲ μιὰ Τρωαδίτισσα, γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖν τὶς ἔγνοιες καὶ τοὺς στεναγμοὺς τῆς Ἑλένης:

*πρὶν ἵνα πᾶρ Τρώων ἀλόχῳ κατακοιμηθῆναι,
τίσασθαι δ' Ἑλένης ὀρμήματά τε στοναχάς τε.*

Ὁ Νέστορας δὲν μπορεῖ νὰ μιλήσῃ γιὰ τὰ ὀρμήματα καὶ τὶς στοναχὲς τῆς μετανιωμένης Ἑλένης, πού βλέπουμε στὴν ὑπόλοιπὴ Ἰλιάδα³. Γιατὶ ἂν ἡ Ἑλληνίδα ἀκολούθησε θεληματικὰ τὸν Πάρη καὶ ἔπειτα μετάνιωσε, γι' αὐτοὺς τοὺς θρήνους τί φταῖνε οἱ Τρῶες, ὥστε οἱ Ἀχαιοὶ νὰ θέλουν νὰ πάρουν ἀπὸ αὐτοὺς τὴν ἐκδίκησή τους; Ὁ συλλογισμὸς

¹ U. v. Wilamowitz-Moellendorff, Die Heimkehr des Odysseus, Berlin 1927, Πρόλογος σ. VI.

² Ἰδὲς Γ 173 κέ., 399 κέ., 428 κέ., Ζ 344 κέ., Ω 77 κέ.

³ Ἔτσι ἐρμηνεύει ὁ Εὔσταθιος (B 356), γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν ἀντίφασιν: ὀρμήματα λέγει τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐκούσιαν ἐξ ἀρπαγῆς ἔλευσιν αὐτῆς εἰς Τροίαν, στοναχάς δὲ τὸν ἐπὶ τούτοις μετῴμελον.

αὐτὸς ἰσχύει ἀκόμα περισσότερο γιὰ τὸ Β 590, γιὰτὶ ἐδῶ λέγεται *ψιῶ* τὸν ἴδιον τὸ Μενέλαο πῶς ἴετο *θυμῶ* ἴσασθαι Ἑλένης ὁρμημάτ' αὐτοναχὰς τε—τῆς ἀθώας ἀρπαγμένης βέβαια, ὄχι τῆς ἀπιστῆς. Μήπως στὸ στερεότυπο αὐτὸ στίχο λανθάνει μιὰ παραλλαγή τοῦ μύθου, ὅπου ὁ Πάρης παρουσιαζόταν ν' ἀπάγῃ τὴν Ἑλένη ἀκούσια;

Ἀκόμα μιὰ παρατήρηση: Στὸ Γ Ἑλληνες καὶ Τρῶες φτάνουν στὴ συμφωνία νὰ μονομαχήσῃ ὁ Μενέλαος μὲ τὸν Πάρη καὶ ὅποιοι νικῆσῃ νὰ πάρῃ τὴν Ἑλένη:

*αὐτὰρ Ἀλέξανδρος καὶ ἀρηίφιλος Μενέλαος .
μακρῆς ἐγγείησι μαχήσονται περὶ σεῖο·
τῶ δέ κε νικήσαντι φίλην κεκλήσῃ ἄκοιτις.*

Μὲ αὐτὰ τὰ λόγια ἀναγγέλλει ἡ Ἰριδα στὴν ἴδια τὴν Ἑλένη τὴν ἀπόφαση τῶν στρατῶν (Γ 134 κέ., Ἰδὲς καὶ 69 κέ., 90 κέ., 253 κέ., 281 κέ.). Καὶ τὴν Ἑλένη ποιός τῆ ρωτᾷει ἂν δέχεται τὴ συμφωνία αὐτῆ, στὴν περίπτωση π.χ. ποὺ θὰ σκοτώθῃ ὁ Μενέλαος; Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς μιὰ τέτοια συνθήκη ἀγνοεῖ τὴν Ἑλένη ὡς ἄνθρωπο. εἶναι ἕνα πολῦτιμο, ἄψυχο ὅμως ἀντικείμενο, ποὺ ἡ νίκη τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πολεμιστὲς θὰ κρίνῃ σὲ ποιὸν θ' ἀνήκῃ, ἄσχετα μὲ κάθε δική της συμπάθεια καὶ προτίμηση.

Καὶ κάτι ἄλλο ὅμως: ἂν ὁ Μενέλαος δέχεται ἀμέσως τὴ σχετικὴ πρόταση τοῦ Πάρη, θὰ πῆ πῶς κι' ὁ ἴδιος δὲ ρίχνει κανένα φταιξίμο στὴ γυναίκα του γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴν περιπέτεια—μὲ ἄλλα λόγια, ἡ προϋπόθεση εἶναι πῶς ἡ Ἑλένη ἀρπάχτηκε. Ἀκριβῶς τὴ λέξη ἀρπάξας μεταχειρίζεται ὁ Πάρης μιλώντας στὴν Ἑλένη στὸ Γ 444. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Μενέλαος δὲν ἔχει παρὰ νὰ κανονίσῃ τὴν ὑπόθεση μὲ τὸν ἄρπαγα. Ἐκεῖνη κρατιέται ἀνεύθυνη.

Μιὰ τρίτη παρατήρηση: ὁ Πάρης ἀπὸ τὴ Σπάρτη δὲν ἔκλεψε μόνον τὴν Ἑλένη, ἔκλεψε καὶ τὰ κτήματα, τοὺς θησαυροὺς τοῦ Μενέλαου¹. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὁ ἔραστής ποὺ ξελογιάζει τὴ γυναίκα· εἶναι ὁ ἄρπαγας ποὺ ληστεύει τὸν ἄνθρωπο ποὺ τὸν φιλοξένησε παίρνοντάς του τὰ πιὸ πολῦτιμα πράγματα, τὴ γυναίκα καὶ τὸ βίός του.

Καὶ δὲν εἶναι μόνον ἡ Ἰλιάδα καὶ ἡ ὑστερώτερη παράδοση περιέχει θέματα ποὺ δυναμώνουν τὴν ὑποψία πῶς ἡ Ἑλένη εἶναι ἀντικείμενο δίχως ψυχὴ στὴ διάθεση τῶν ἀντρῶν: ὅταν λείπει σκοτώθηκε ὁ Πάρης, στὸ διάστημα ποὺ μεσολάβησε ἀπὸ τὸ θάνατό του ὡς τὸ πάριμο τῆς Τροίας, δόθηκε γυναίκα στὸν ἀδερφό του τὸ Δηίφοβο—ἀπὸ ἀπόφαση τῶν Τρώων, γιὰτὶ τὴ ζήτησε καὶ ὁ Ἕλενος². Τὴν παράδοση αὐτὴ τὴν ὑπαι-

¹ Γ 72, 93, 282, 285, Η 363, 389 κέ., Χ 114.

² Ἀπολλ. Ἐπιτ. 5, 9.

νίσσεται ή 'Οδύσσεια κιόλας (δ 276)· ρητά μᾶς τήν ἀναφέρει πρώτη ή Μικρή 'Ιλιάδα¹. Μιά 'Ελένη όμως όπως μᾶς τήν παρουσιάζει ή 'Ιλιάδα γενικά, με δλοκληρωμένη προσωπικότητα, μετανιωμένη, που με καημό συλλογιέται τόν παλιό της άντρα, πώς θα τὸ δεχόταν ἔτσι εύκολα νά περάση ἀπό τόν ἕναν ἀδερφό στὸν ἄλλον;

Τὸ ἀνεύθυνο τῆς ἠρωίδας ὑποδηλώνεται και στὸ ἔτι, όταν ή Τροία πατιέται, ὁ Μενέλαος τήν παίρνει πίσω χωρίς δισταγμό, για νά ζήση εἰρηνικά μαζί της στή Σπάρτη: *Μενέλαος δὲ ἀνευρών 'Ελένην ἐπὶ τὰς ναῦς κατάγει.* "Ἔτσι ἱστοροῦσε ή 'Ἰλίου Πέρσις² και αὐτή είναι ή προ-υπόθεση τῆς εἰρηνικῆς σχέσης τῶν δύο συζύγων στήν 'Οδύσσεια. 'Αργότερα φυσικά ἐπλάστηκαν οἱ παραλλαγές, ἀπό τή μια πὼς ή ἠρωίδα ὑποχρεώθηκε νά παντρευτῆ τὸ Δηίφοβο χωρίς νά τὸ θέλη³, ἀπό τήν ἄλλη πὼς ὁ Μενέλαος, όταν στὸ πάρσιμο τοῦ τρωικοῦ κάστρου τήν πρωτοεἶδε στοῦ Δηίφοβου τὸ σπίτι ὑστερα ἀπὸ τόσα χρόνια, χύθηκε με τὸ σπαθὶ νά σκοτώση τήν ἀπιστη, ἐκείνη όμως ἤξερε νά τὸν ἀφοπλίση γυμνώνοντας του τὸ στήθος της⁴.

'Οπωσδήποτε, και ἄσχετα με τήν ὑστερώτερη παράδοση, στήν 'Ιλιάδα μέσα ὑπάρχουν στοιχεῖα που μᾶς ἐμποδίζουν νά σχηματίσουμε μιὰν ἑνιαία ἀντίληψη για τή διαγωγή τῆς 'Ελένης και τήν ψυχική της διάθεση: στή γενική εἰκόνα τῆς μετανιωμένης ἔνοχης ἀντιστρατεύονται ὀρισμένα χωρία που μιλοῦν για μιὰν ἄθωα γυναίκα, που κλαίει και δέρνεται γιατί τή χώρισαν ἀπὸ τόν άντρα της και τὸ παιδί τους, και ἄλλα που τήν παρουσιάζουν ὡς *res*, χωρίς καθόλου αἰσθήματα.

Δὲ θα χρησιμοποιήσω τις ἀνωμαλίες αὐτὲς για νά διασπάσω κι' ἐγὼ τήν 'Ιλιάδα. Οὔτε ἔμως και με τήν πρόσφατη θεωρία τοῦ van der Valk θα μπορέσω νά συμφωνήσω, ἔτι δηλαδή τήν 'Ελένη τήν παρουσιάζει ὁ 'Ομηρος ὡς ἄρπαγμένη, κινημένος ἀπὸ αἰσθήματα ἔθνικά, ἀπὸ τήν ἐπιθυμία δηλαδή, σάν 'Ελληνας που ἦταν, ν' ἀπαλλάξη τήν 'Ελληνίδα ἀπὸ κάθε εὐθύνη και νά ρίξη ἔλο τὸ φταίξιμο τοῦ Πάρη⁵. Γιατί στήν 'Ιλιάδα του ἐπικρατεῖ, όπως εἶδαμε, ή μορφή τῆς ἔνοχης 'Ελένης, ἀκόμα και στὸ Γ, όπου χρησιμοποιεῖται ή ἔκφραση ἀρπάξας.

Σὲ μιὰν ἐποχή που ὁ μῦθος εἶναι ἀκόμα ζωντανός, γι' αὐτὸ και ή

¹ Πρόκλου Χρηστομ. ² Πρόκλου Χρηστομ.

³ Τζέτζη, Τὰ μεθ' 'Ομηρον 601 (ἀέκουσαν ἐλών).

⁴ Εὐριπ. 'Ανδρομ. 627 κέ., 'Αριστοφ. Λυσιστρ. 155 κέ. 'Αμφιβάλλω πολὺ ἀν τὸ θέμα αὐτὸ μποροῦσε νά παρουσιάζεται στὸ ἔπος κιόλας, παρ' ἔλη τήν—ἔχι και πολὺ καθαρῆ ἄλλωστε—μαρτυρία τοῦ Σχολιαστῆ τοῦ 'Αριστοφάνη στὸ χωρίο τῆς Λυσιστράτης που ἀναφέραμε, ἔτι τὸ βρήκε και στή Μικρῆ 'Ιλιάδῳ.

⁵ M. H. A. L. H. van der Valk, Homer's Nationalistic Attitude, L'Antiquité Classique 22 (1953) 16 κέ.

παράδοσή του πολύ ρευστή, και κυκλοφορούν πλήθος παραλλαγές από κάθε ιστορία, δὲν εἶναι, νομίζω, παράξενο πράγμα ἂν ἕνας ποιητὴς δὲν κατορθώνει—σ' ἕνα μεγάλο του μάλιστα ποίημα—νὰ κρατήσῃ ἀπόλυτα σταθερὸ τὸν τύπο τοῦ μύθου ποὺ διάλεξε ἀπὸ τὴν ἀρχὴν γιὰ βάση τοῦ ἔργου του. Θὰ προχωρήσω ἀκόμα περισσότερο: ἡ ἀπόλυτη συνέπεια δὲν τὸν ἐνδιαφέρει—ἂν δεχτοῦμε πὼς γιὰ μιὰ στιγμή, ἄς ποῦμε τὴν ὥρα ποὺ γιὰ τελευταία φορά ἀναθεωρεῖ τὴ δημιουργία του, καταλαβαίνει πὼς ἀφῆκε μερικές ἀντιφάσεις· δὲν τὸν ἐνδιαφέρει, φτάνει οἱ ἀντιφάσεις αὐτὲς νὰ ἐξυπηρετοῦν τοὺς μερικοὺς ποιητικoὺς σκοποὺς στὶς διάφορες σκηνὲς τῆς ἐποποιίας του. Ἔτσι τώρα τελευταία ὁ Βέλγος ἡμηνιστὴς Severyns σὲ μιὰ πολὺ ὡραία μελέτη ἔδειξε πὼς ὁ Ὅμηρος ἄλλοῦ παρουσιάζει τὴ Θέτιδα νὰ ζῆ ἐξακολουθητικὰ μαζὶ μὲ τὸν Πηλέα καὶ ἄλλοῦ νὰ εἶναι ξαναγυρισμένη στὰ βᾶθη τῆς θάλασσας, κοντὰ στὸν πατέρα της· ἄλλοῦ νὰ εἶναι ἢ ἐπική «πυργοδέσποινα» τῆς Φθίας καὶ ἄλλοῦ ἢ παραμυθένια Νεράιδα, ποὺ κατόρθωσε νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸ θνητὸ ἄντρα της¹. Καὶ ὄχι μόνον παίρνει ὁ ποιητὴς τὸ δικαίωμα ν' ἀκολουθῆ διάφορες, πιδὲ παλιῆς παραλλαγῆς τῆς ἴδιας ἱστορίας· ἀκόμα καὶ ὁ ἴδιος μπορεῖ, κινημένος ἀπὸ παρόμοιους λόγους, νὰ ἐπινοῆ τις παραλλαγῆς αὐτῆς. Ἔτσι στὴν Ὀδύσεια ἄλλοῦ ζητάει ν' ἀπαλλάξῃ ὅσο μπορεῖ τὴν Κλυταιμῆστρα ἀπὸ τὴν εὐθύνη γιὰ τὸ φόνο τοῦ ἀντρός της καὶ ἄλλοῦ τὴν παρουσιάζει συνεργὸ τῆς σφαγῆς του².

Πιδὲ κάτω θὰ ἰδοῦμε, ἂν οἱ ἀνωμαλίες ποὺ παρουσιάζει ὁ χαρακτήρας καὶ ἡ διάθεση τῆς Ἑλένης στὴν Ἰλιάδα βρίσκουν τὴ δικαιολογία τους κι' αὐτῆς ἀπὸ τὸ ποιητικὸ κάθε φορά σχέδιο. Πιδὲ πρὶν θὰ ἤθελα νὰ ἐξετάσω ἕνα ἄλλο ζήτημα:

Οἱ τρεῖς ποικιλίες ποὺ πιστοποιήσαμε γιὰ τὴν ἡρώίδα—ἐνοχη μετανιωμένη, θλιμμένη ἄθωα καὶ ἀψυχο ἀρπαγμένο ἀντικείμενο—μποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν ἀδίστατα μέσα στὴν ἐξέλιξη τοῦ μύθου; Ἄς διατυπώσουμε τὸ ἐρώτημά μας μὲ ἄλλον τρόπο: εἶναι οἱ ποικιλίες ὅλες ἐλεύθερα ἐπινοήματα τοῦ ποιητῆ τῆς Ἰλιάδας, ἢ μήπως ἡ προομηρικὴ παράδοση στὴ βαθμιαία ἐξέλιξή της τις εἶχε κιόλας διαμορφώσει, καὶ ὁ

¹ A. Severyns, *Ancient et récent dans les poèmes épiques*, *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* 28 (1950) 921 κέ.

² Τὰ σχετικὰ χωρία στὸ βιβλίο μου Ἄρα! σ. 159. Δὲν εἶχα ὁμῶς δίκιο νὰ τὰ ἀποδώσω σὲ διαφορετικοὺς ποιητῆς. Σωστὰ ὁ E. Bethe, *Homer* 2°, Leipzig 1929, σ. 272 κέ. καὶ ὁ A. Lesky, *Deutsche Lit. - Zeit.* 1930, 71. Πρβ. στὴν Ἰλιάδα τὰ χωρία ποὺ ἀναφέρονται στὴ μελλοντικὴ τύχη τοῦ Ἀχιλλέου: στὸ A 416 κέ. ὁ γρήγορος θάνατός του παρουσιάζεται ὡς κάτι ἀπόλυτα σίγουρο, στὸ I 410 κέ. ὁμῶς ὁ ἥρωας κρατᾷ ἀκόμα τὴ μοῖρα του στὰ ἴδια του τὰ χέρια (τὸ ἴδιο καὶ στὸ Σ 95 κέ.).

Ἄομηρος δὲν εἶχε παρὰ νὰ διαλέξῃ ὅ,τι τοῦ ταίριαζε κάθε φορά :

Ποιός εἶναι ὁ πυρήνας ὅλης αὐτῆς τῆς ἱστορίας; Τρεῖς θεές μαλώνουν, ποιά εἶναι ἢ πιδ ὁμορφῆ. Τὴν ἀπόφαση θὰ τῆ βγάλλῃ ἓνα βασιλόπουλο, ὁ Πάρης. Μιὰ ἀπὸ τίς θεές, ἢ Ἄφροδίτη, τοῦ ὑπόσχεται κρυφά, ἀν τὴν προτιμήσῃ, νὰ τὸν βοηθήσῃ ἔπειτα νὰ κερδίσῃ τὴν πιδ ὁμορφῆ γυναίκα τοῦ κόσμου. Ἡ συμφωνία γίνεται καὶ ἢ Ἄφροδίτη βγαίνει νικητριά. Ἀργότερα θὰ βοηθήσῃ τὸν Πάρη νὰ κλέψῃ τὴν Ἑλένη.

Σὲ μιὰ τέτοια διήγησιν ἢ γυναίκα ποὺ κλέβεται ἀποκλείεται νὰ ἔχῃ προσωπικότητα. Ἄομορφῆ εἶναι βέβαια, πολὺ ὁμορφῆ, ψυχὴ ἔμωσ δὲν ἔχει, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχῃ. Ὄταν ἢ θεὰ καὶ ὁ θνητὸς ἔκαναν τὴν συμφωνία τους, κανένας δὲ ρώτησε τὴν Ἑλένη ἀν θὰ δεχόταν ν' ἀφήσῃ τὸν ἀντρα της καὶ τὸ παιδί της, γιὰ νὰ βοηθήσῃ τὴ θεὰ στὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑπόσχεσός της. Ἡ γυναίκα εἶναι τότε ἀκόμα ἓνα πολύτιμο πράγμα, ποὺ ἢ Ἄφροδίτη τὸ ὑπόσχεται, ἔμωσ θὰ μπορούσε νὰ ὑποσχεθῇ ἄλλα πλούτη, ἄλλα κτήματα, ἀφθονο χρυσάφι, πολύτιμα ἔπλα, ἄλογα κτλ. Ἡ Ἑλένη στὴν ἱστορία αὐτὴ εἶναι μιὰ πολύτιμη κούκλα, δίχως ψυχὴ.

Τὴν κούκλα αὐτὴ κάποιος ποιητὴς παλιὸς τὴν εἶχε πεῖ Ἑλένη, παίρνοντας τ' ὄνομα μιᾶς πανάρχαιης θεᾶς. Ἐκεῖνο ἔμωσ ποὺ δὲν μπορούσε ποτὲ νὰ φανταστῇ εἶναι τὸ τί θὰ γινόταν, ὅταν ἢ κούκλα αὐτὴ θ' ἀρχίζε σιγὰ σιγὰ νὰ ζωντανεύῃ. Μὲ ἄλλα λόγια: τί θὰ γινόταν ὅταν σὲ κατοπινὰ χρόνια οἱ ποιητὲς θὰ γύρευαν, ἀπὸ τὴν γυναίκα αὐτὴ, ποὺ εἶναι ἓνα ἀπλὸ ἐνεργούμενο μιᾶς ξένης θέλησης, νὰ πλάσουν ἓνα σωστὸ ἀνθρώπο μὲ δικὴ του θέλησιν καὶ δικές του ἐπιθυμίες: ὅταν θὰ γύρευαν στὴ μεταβίβασή της ἀπὸ τὸν ἓναν ἀντρα στὸν ἄλλον ν' ἀντιδρᾷ κατὰ κάποιον τρόπο. Ἡ καὶ κάτι περισσότερο: ὅταν θὰ γύρευαν τὴν ἑτεροκίνητη πράξιν τῆς ἀπαγωγῆς νὰ τὴ μεταβάλουν σὲ δικὴ της ὑπεύθυνη ἐνέργεια.

Habent sua fata fabulae! Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ὁ ἴδιος ὁ μῦθος προκαλοῦσε, θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὥστε τὸ παθητικὸ πλάσμα, ἔμωσ πρωτοπαρουσιάστηκε ἢ Ἑλένη, νὰ μεταμορφωθῇ βαθμιαία σὲ ἠθικὴ προσωπικότητα. Ἡ Ἑλένη ἀφήνει τὸν ἀντρα της καὶ ἀκολουθεῖ ἓναν ξένο. Γιὰ τὸ χατίρι της ἀνάδει ἓνας πολύχρονος, πολυαίματος πόλεμος. Ὄταν ὁ ἀντρας της τὴν κερδίζῃ πίσω, ἢ Τροία ἔχει γίνε στάχτη. Μέσα σὲ τόσες περιπέτειες ἢ Ἑλένη, ἢ ἀφορμὴ τοῦ πολέμου, δὲν μπορούσε νὰ

¹ Στὸ μέρος αὐτὸ εἶμαι ἀναγκασμένος—γιὰ τὴν πληρότητα τῆς ἐπιχειρηματολογίας— νὰ ἐπαναλάβω ὅσα ἔχω διατυπώσῃ κιάλας σ' ἓνα ἐκλαϊκευτικὸ ἄρθρο μου, δημοσιευμένον στὰ 1949 στὴν ἔφημερίδα «Ἑλευθερία» καὶ ἀναδημοσιευμένον στὸ βιβλίον μου Ἄομηρικὰ θέματα, Ἀθήνα 1954, σ. 4 κέ.

κρατηθῆ ἀδιαφορῆ καὶ ἀνυπομονῆ. Ἡ κοίτη ἐπὶ τῆς γῆς ζωντανός

ἄνθρωπος. Οἱ ποιητὲς θὰ τὴ βάλουν λοιπὸν ν' ἀντιδράση. Θὰ βάλουν καὶ τὸν ἄλλο κόσμον γύρω τῆς ν' ἀντιδρᾶ στὸ ἀντίκριμά της.

Μὲ ποιὰ αἰσθήματα παράτησε τοὺς δικούς της καὶ τὸ σπίτι της, γιὰ νὰ βρεθῆ στὰ ξένα; Καὶ μὲ ποιὰ αἰσθήματα τοὺς σκεφτόταν ἐκεῖ πέρα τόσα χρόνια; Πῶς ἔνωσε τὸν ἑαυτὸ της ὅταν βρέθηκε στὴν Τροία, μονάχη Ἑλληνίδα στὸ ξένο παλάτι, μπροστὰ στοὺς σεβάσιμους γονεῖς τοῦ ἀπαγωγέα της, μπροστὰ στ' ἀδέρφια του καὶ στὶς γυναῖκες τους; Κι' ὅταν ἔπειτα ἔφτασαν οἱ Ἀχαιοὶ καὶ κύκλωσαν τὴν Τροία καὶ ἄρχισε ἡ σφαγὴ, ὅταν πῆρε νὰ βλέπῃ τὸ αἷμα τῶν Τρώων καὶ τῶν δικῶν της νὰ χύνεται ἀλογάριαστο ἐξαιτίας της, τί νὰ ἔνωθε τάχα; Καὶ τί νὰ ἔνωθαν ὁ Πρίαμος καὶ ἡ Ἑκάβη ἀντικρίζοντάς την ἀνάμεσά τους, ὅταν κάθε τόσο εἶχαν νὰ θρηνήσουν τὸ χαμὸ κάποιου παιδιοῦ τους; Καὶ πῶς τὴ μελετοῦσαν οἱ ἄλλοι Τρῶες; καὶ πῶς οἱ Ἕλληνες ἔξω ἀπὸ τὰ τειχιὰ τῆς Τροίας; Κι' ὅταν τέλειωσε ὁ πόλεμος, μὲ ποιὰ αἰσθήματα ἀκολούθησε τὸν πρῶτον ἄντρα της πίσω στὴ Σπάρτη; Καὶ ποιὰ στάθηκε ἀπὸ ἐκεῖ κι' ἐμπρὸς ἡ ζωὴ της;

Ὁ μῦθος εἶχε μπλέξει τὴν Ἑλένη σὲ μιὰ διήγησι ὅλο πάθος, καὶ τὸ μόνο φυσικὸ ἦταν νὰ γεμίση καὶ ἡ ἴδια ἡ ἡρώιδα ἀπὸ ζωὴ καὶ κίνηση. Δὲν ἦταν ἡ ἀσύγκριτη ὁμορφιά της μόνον· τῆς μοίρας της ἦταν καὶ νὰ σταθῆ ἡ ἀφορμὴ καὶ τὸ ἔπαθλο τοῦ πιὸ μεγάλου πολέμου τῆς μυθικῆς ἐποχῆς, νὰ ξεσηκώσῃ ὅλα τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων, νὰ δώσῃ ἀκόμα ἀφορμὴ ν' ἀστράψουν μέσα στὸν αἵματωμένο κάμπο τῆς Τροίας ὄλες οἱ ἀρετὲς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ παλληκαριὰ πάνω ἀπ' ὅλα, ἡ αὐτοθυσία, ἡ φιλοτιμία, ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδας, ἡ πίστη στοὺς δεσμοὺς τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς φιλίας. Καὶ ἡ γυναῖκα ποὺ προκάλεσε ὅλην αὐτὴ τὴν ταρχὴ στέκει ἐκεῖ, κοντὰ καὶ ἀνάμεσα στοὺς πολεμιστὰς: οἱ Τρῶες τὴ βλέπουν κάθε μέρα, καθὼς ξεκινοῦν ἢ γυρίζουν ἀπὸ τὴ μάχη. Ψηλὰ ἀπὸ τὰ τείχη ἐκεῖνη ἀντικρίζει κάτω τ' ἀμέτρητα πλήθη τῶν δικῶν της.

Ἄλλη μιὰ φορὰ καταλαβαίνουμε πόσες δυνατότητες ἄφηνε ὁ μῦθος στὴ φαντασία τῶν ποιητῶν, πάνω στὸ ἀκατέργαστο, ψυχρὸ μάρμαρο ποὺ τοὺς πρωτοδόθηκε νὰ σμιλέψουν σὲ ὄλες της τίς λεπτομέρειες μιὰ μορφῆς γεμάτης ζωῆς καὶ κίνησης.

Τὰ ἀντιφατικὰ στοιχεῖα ποὺ πιστοποιήσαμε πρὶν στὸ χαραχτήρα τῆς Ἑλένης μέσα στὴν Ἰλιάδα τοποθετοῦνται λοιπὸν θαυμάσια μέσα στὴ γενικὴ ἐξέλιξι τοῦ μῦθου: ἀψυχο ἀντικείμενο στὴν ἀρχή, θλιμμένη ἄθωια ἔπειτα, ἔνοχη ἔπειτα, μετανιωμένη ἔνοχη τέλος. Ἡ τελευταία μορφὴ τῆς Ἑλένης εἶναι δημιουργία, πιστεύω, τοῦ Ὀμήρου: τὰ προηγούμενα στάδια τὰ βρῆκε καὶ τὰ πῆρε ἀπὸ ἄλλα παλαιότερα ποιητικὰ ἔργα, κάθε φορὰ ποὺ χρειάζόταν νὰ τὴν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ κάθε εὐθύνη

καὶ νὰ ρίξη τὸ βάρος στοὺς Τρῶες. Ὄταν ὁ Νέστορας στὸ Β θέλει νὰ ξεσηκώσῃ τοὺς Ἑλληνας, θὰ μιλήσῃ φυσικὰ γιὰ τοὺς θρήνους τῆς ἀρπαγμένης ἀθώας Ἑλένης, ὄχι γιὰ τὴ μετανωμένη ἔνοχη. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο θὰ σκεφτῆ καὶ ὁ Μενέλαος¹. Ὄταν πάλι ἡ ἡρώϊδα μας παρουσιάζεται στὴν Ἰλιάδα ἀψυχο ἀντικείμενο ἀντρικῆς συναλλαγῆς ἢ ὅταν ἀκούμε στὴν ὑστερότερη παράδοση πῶς τὸν Πάρη τὸν διαδέχτηκε ὁ Δηϊφοβος, θὰ ξέρουμε πῶς ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ ὑποτυπώδη λείψανα τῆς πρώτης μορφῆς τοῦ μύθου ἢ καὶ μὲ ἐπινοήματα τοῦ Ὀμήρου σύμφωνα μὲ τὸν παλιὸ τύπο τοῦ μύθου². Καὶ ἀπὸ τὸν παλιὸ αὐτὸ τύπο δὲν μπορούσε ὁ ποιητῆς νὰ ξεφύγῃ ἀπόλυτα, ὅσο ὑπεύθυνη καὶ νὰ ἔκανε τὴν ἡρώϊδα του· γιὰτὶ ὁ πυρήνας τοῦ μύθου, ἡ κρίση τοῦ Πάρη, τοῦ ὑπόθαλλε πάντα μιὰν Ἑλένη ἐντελῶς ἀνεύθυνη³.

Γ

Γιὰ τοὺς ποιητικὸς σκοποὺς ποὺ ὑπηρετεῖ ἡ μονομαχία τοῦ Μενέλαου καὶ τοῦ Πάρη καὶ ἡ συνέχειά της στὸ Γ—ἦττα τοῦ Πάρη, ἐρωτική σκηνή στὸ θάλαμο τῆς Ἑλένης, ἀπιστία τῶν Τρῶων μὲ τὸ πλῆγμα τοῦ Μενέλαου ἀπὸ τὸν Πάνδαρο (στὸ Δ)—ὅ,τι εἶχε νὰ εἰπωθῆ εἰπώθηκε ἀπὸ χρόνια πολλὰ.

Μὲ τίς σκηνές τοῦ Γ δίνονται στὸν ἀκροατῆ οἱ αἰτίες τοῦ πολέμου, χαρακτηρίζονται τὰ κεντρικὰ πρόσωπα τοῦ μύθου—Ἀφροδίτη, Ἑλένη, Μενέλαος, Πάρης—καὶ φωτίζεται τὸ ἐσωτερικὸ τῆς πολιορκημένης Τροίας (ὅπως θὰ γίνῃ καὶ στὸ Ζ μὲ κάπως διαφορετικὴ προοπτική). Τὸ ἀδίκημα τοῦ Πάρη, ὁ παράνομος γάμος του μὲ τὴν Ἑλένη,

¹ Πρβ. A. Severyns, Homère, Bruxelles 1948, τόμ. 3, σ. 51.

² Ἀντίθετα ὁ Severyns, δ. π. σ. 56, ὑποστηρίζει πῶς ὁ γάμος μὲ τὸ Δηϊφοβὸ εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔδωσαν τῆς Ἑλένης καὶ ἄλλους ἄντρες, τὸ Θησέα καὶ τὸν Ἀχιλλέα, δεῖγμα λέει μιᾶς ἐποχῆς ποὺ εἶχε ἀδυνατισμένον τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα. Ἐπιφυλάσσομαι ν' ἀναιρέσω τίς θεωρίες τοῦ Severyns, ποὺ ἀναφέρεται καὶ σὲ ἄλλους μύθους, σὲ καταλληλότερη εὐκαιρία. Κατὰ τὴ γνώμη μου ὁ γάμος τῆς Ἑλένης μὲ τὸ Δηϊφοβὸ ἀνήκει στὸ πρῶτον—προομηρικὸ κίβλος—στάδιον τοῦ μύθου. Καὶ ἡ ἀπαγωγή τῆς Ἑλένης ἀπὸ τὸ Θησέα πρέπει νὰ εἶναι προομηρικὴ (πρβ. Γ 144).—Ὁ Severyns δὲ φαίνεται νὰ παραδέχεται διάφορα στάδια στὴν ἐξέλιξη τοῦ μύθου. Πιστεύει (σ. 16) πῶς ἡ Ἑλένη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ παρουσιαζόταν ν' ἀγαπᾷ τὸν Πάρη, σπρωγμένη ἀπὸ τὴν Ἀφροδίτη. Ὄταν ἔπειτα ἡ ἐπίδραση τῆς θεᾶς ἀδυνατίσῃ, ξαναβρῆκε τὴν ἐλευθερίαν τῆς κρίσης καὶ μετάνιωσε. Γιὰ μένα αὐτὸ ἰσχύει μόνο γιὰ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν (πρβ. ψ 218· 224).

³ Δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω πῶς ὁ Severyns, δ. π. σ. 56, ἔφτασε στὸ συμπέρασμα πῶς ἡ Ἰλιάδα ἀγνοεῖ τὴν κρίση τοῦ Πάρη, παρὰ τὴ ρητὴ μαρτυρία στὸ Ω 28 κέ.

ἀνανεώνεται στή ραψωδία αὐτῆ συμπυκνωμένος στήν ἠρωϊκὴ σκηνή στο τέλος, ὅπου ἡ Ἑλληνίδα γίνεται ξανά τὸ ἐρωτικὸ λάφυρο τοῦ ἄρπαγα, ἐνῶ κατὰ τὶς συμφωνίες τῆς μονομαχίας ἀνῆκε ἄλλη μιὰ φορά στο νικητὴ Μενέλαο. Τὰ ὄρκια πατήθηκαν λίγο πιὸ ὕστερα θὰ ξαναπατηθοῦν μὲ τὸ δοξάρι τοῦ Πάνδαρου. Μὲ τὴν παρασπονδία αὐτῆ ἡ εὐθύνη πέφτει πιά στοὺς ὤμους ὄλων τῶν Τρώων.

Οἱ χαραχτῆρες τῶν κεντρικῶν προσώπων διαγράφονται ἀνάγλυφα στο Γ μὲ τὴν ἐντονη ἀντίθεσή τους: Πάρης - Μενέλαος, (Πάρης - Ἐχτορας), Πάρης - Ἑλένη, Ἑλένη - Ἀφροδίτη. Ἔτσι ἡ μονομαχία καὶ τὰ συνακόλουθά της ἀποδείχνονται πῶς δὲν εἶναι ἓνα ἀπλὸ ἐπεισόδιο, χωρὶς πλατύτερη σημασία. Ἐχει τόσο προοπτικὸ βάθος, ὥστε μόνο τὸ θαυμασμὸ μας ἀξίζει ὁ ποιητὴς ποὺ τὴν τοποθέτησε στήν ἀρχὴ τῆς Ἰλιάδας μὲ τὸ σκοπὸ νὰ δώσει, μαζί μὲ ἄλλων ἀρχικῶν ραψωδιῶν περικοπὲς καὶ ἐπεισόδια (Νηῶν κατάλογος στο Β, Ἀγαμέμνωνος ἐπιπώλησις στο Δ, εἰρηνικὲς σκηνὲς τοῦ Ζ), κατὰ ποιητικὸ τρόπο συνοπτικὰ ὅλη τὴν προϊστορία τοῦ δεκάχρονου πολέμου¹.

Καὶ τῆς περιφημῆς Τειχοσκοπίας τοῦ Γ εἰδικότερα οἱ ποιητικοὶ σκοποὶ εἶναι φανεροὶ καὶ συχνὰ τονισμένοι: ὁ θαυμασμὸς τῶν γερόντων γιὰ τὴν Ἑλένη προβάλλεται γιὰ νὰ δικαιώσῃ τὸν πόλεμο γενικά. Ὁ διάλογος τῆς ἠρωίδας μὲ τὸν Πρίαμο γίνεται γιὰ νὰ δοθῇ τὸ ἦθος τοῦ Τρώα βασιλεῖα, ἀκόμα γιὰ νὰ τιμηθοῦν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἥρωες τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, ἀντικρίσμενοι μὲ τὰ μάτια τῶν ἀντίμαχων. Γιὰ ὅσους ἀποροῦν πῶς εἶναι δυνατὸ ὁ Πρίαμος νὰ περιμένῃ νὰ περάσουν δέκα χρόνια, γιὰ νὰ ζητήσῃ ἔπειτα νὰ μάθῃ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἑλλήνων, ἢ καὶ ἡ Ἑλένη τώρα μόλις ν' ἀπορῆ γιὰ τὴν ἀπουσία τῶν ἀδελφῶν της (236 κέ.), τονίζεται γιὰ πολλοστὴ φορά πῶς ποιητικὴ ἀλήθεια καὶ φυσικὴ πραγματικότητα εἶναι ἐννοιεῖς ἐντελῶς διαφορετικὲς².

¹ Ἰδὲς Ameis-Hentze, Anhang zu Homers Ilias³, Leipzig 1896, σ. 159 κέ.

² Ὁ A. Severyns, Homère 3, 10, πιστεύει πῶς ἡ Τειχοσκοπία ἀνήκει στὰ νεανικὰ ἔργα τοῦ Ὀμήρου καὶ ἀναφερόταν στὰ πρῶτα ἐπεισόδια τοῦ πολέμου. Ὅταν ἀργότερα ὁ ποιητὴς ἀποφάσισε νὰ συνθέσῃ τὴν Ἰλιάδα, «δὲν εἶχε τὸ κουράγιο νὰ τῆ θυσιάσῃ» καὶ γι' αὐτὸ τὴν παράχωσε στήν ἀρχὴ τοῦ νέου του ἔργου, χωρὶς νὰ καταφέρῃ νὰ τὴν προσαρμόσῃ ἀπόλυτα στὸν καινούργιο περίγυρό της. Ἡ διαφορά τοῦ Severyns ἀπὸ τοὺς παλιοὺς ἀναλυτικοὺς στο σημεῖο αὐτὸ δὲν εἶναι καὶ πολὺ μεγάλη. Γιατὶ ἂν στ' ἀλήθεια ἡ Τειχοσκοπία δὲν ἀνῆκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στήν Ἰλιάδα, μόνο ἦταν ἓνα πιὸ παλιὸ ἀνεξάρτητο ἔπος, τί σημασία ἔχει ἂν τὸ εἶχε γράψῃ ὁ Ἰβίος ὁ Ὀμηρος ἢ κανένας ἄλλος; Τὸ πολὺ πολὺ νὰ ἐξηγηθῇ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ πιὸ εὐκόλα ἢ ὁμοιότητα στὴ γλῶσσα καὶ στο ὄψος, ποὺ οἱ παλαιότεροι ὁμηριστῆς τῆ θεωροῦσαν ἀποτέλεσμα τῆς ἐντατικῆς καὶ μακρόχρονης καλλιέργειας τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, ποὺ εἶχε φτάσει νὰ δημιουργήσῃ μιὰ ὑπερπροσωπικὴ γλῶσσα καὶ ὄψος. — Ἡ ἀντίρρησή μου μένει πάντα μιὰ: ὅ,τι δὲν μποροῦσε νὰ εἶχε κάνει ὁ π ρ α γ μ α-

Ἐπιπέδον τῆς ἐπιπέδου τοῦ Γ εἶναι ἐπιπέδον τοῦ Ὀμήρου— ὅπως γενικά τὰ ἐσωτερικά τῆς πολιτοποιημένης πολιτείας: σκηνὴ τοῦ Ζ, ἐπιτάφιοι θρήνοι τοῦ Ω— δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, γὰρ πολλοὺς τουλάχιστο ὁμηριστάς. Θὰ ἤθελε μόνο κανεὶς νὰ ρωτήσῃ: τὴ μονομαχίαν τοῦ Πάριος καὶ τοῦ Μενέλαου τὴν ἔχει πλάσει ἢ φαντασίαν τοῦ Ὀμήρου ἐντελῶς ἐλεύθερα; ἢ μήπως ὁδηγήθηκε ἀπὸ ὀρισμένα πρότυπα; Ὅταν μιλῶ γιὰ πρότυπα, δὲν ἐννοῶ φυσικά παλαιότερα ποιήματα μὲ τὴν ἴδιαν ὑπόθεσιν— τότε τί ἐπιπέδον τοῦ Ὀμήρου θὰ ἦταν; Ἐννοῶ μύθους ἄλλους, ποὺ ἐδοξάθησαν τὸν ποιητὴν μᾶς νὰ συλλάβῃ τὸ γενικὸν θέμα τῶν σκηνῶν τοῦ Γ, γὰρ νὰ τὸ ἐνορχηστρώσῃ ἔπειτα μὲ τόσο θαυμαστὸν τρόπον.

Ποιὸς εἶναι ὁ σκελετὸς τοῦ μύθου τοῦ Γ; Δύο ἄνδρες μονομαχοῦν γιὰ μιὰ γυναίκα, καὶ ἡ γυναίκα αὕτη— τὸ ἔπαθλον τοῦ ἀγῶνα— στέκει ἀπὸ πάνω τους ὅσῃν ὥρᾳ ἐκείνοι παλεύουσιν. Τὸ σχῆμα αὐτὸ σὰν νὰ μὴ μᾶς εἶναι ἄγνωστο. Ἐξ ἄλλου θυμηθῶμεν πρῶτα τὸ στάσιμον ἀπὸ τῆς Τραχίνας τοῦ Σοφοκλέους. Ὁ χορὸς περιγράφει τὸν ἀγῶνα τοῦ Ἡρακλέους μὲ τὸ φῶσμα τοῦ τετραόρου ταύρου, μὲ τὸν ποταμὸν Ἀχελῷον. Ἐπαθλον τοῦ ἀγῶνα ἡ ὁμορφὴ Δηϊάνειρα. Καὶ ἡ Δηϊάνειρα εἶναι μπροστὰ καὶ παρακολουθεῖ τὴν μονομαχίαν τῶν δύο ἀνδρῶν, ποὺ τὴν ποθοῦν: (514 ἰεμενοὶ λεχέων):

(523) ἄ δ' εὐῶπις ἄβρο
 τηλαυγεῖ παρ' ὄχθῳ
 ἦστο, τὸν δὲν προσμένοντο ἀκοίταν.

Μπροστὰ εἶναι καὶ ἡ Μάρπησσα, ὅταν ὁ Ἴδας μονομαχῆ μὲ τὸν Ἀπόλλωνα γιὰ τὸ χατίρι τῆς ἡ Μπροστὰ καὶ ἡ Πηνελόπη, ὅταν ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ οἱ μνηστήρες συναγωνίζονται ποιὸς θὰ τὴν κερδίσῃ μὲ τὴν ἐπιπέδου βολὴν τοῦ δοξαριῶ¹. Ἐπειτα ὁ Τηλέμαχος τὴν ἀπομακρύνῃ², αὐτὸ γίνεται γιὰ νὰ μὴν εἶναι μπροστὰ τὴν ὥρᾳ τοῦ φόνου τῶν μνηστῆρων καὶ γιὰ ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν ἄντρα τῆς ἀργότερα. Τὸ θέμα σὲ κάπως παραλλαγμένον τύπον ἀπαντᾷ καὶ στὴν παράδοσιν τῆς Ἰπποδάμειας, ὅπου δὲ μονομαχοῦν οἱ μνηστήρες μεταξὺ τους: μονομαχεῖ ὁ πατέρας τῆς κόρης, ὁ Οἰνόμαχος, μὲ τὸν ὑποψήφιον κάθε φορὰ γαμπρόν. Πιὸ ἀκριβολογημένα: παρατρέχουν μὲ τ' ἄρματα τους: ὁ γαμπρὸς τρέχει μπροστὰ, καὶ ἂν ὁ πεθερὸς τὸν προφτάσῃ, τὸν σκοτώνει. Δίπλα στὸν

τὸν ὁ Πρίαμος, ἂν εἶχε ζήσει, μποροῦσε πολὺ καλὰ νὰ τὸ ἔχη κάνει ὁ ποιητικὸς Πρίαμος.

¹ Ἀπεικονίζεται σὲ δύο ἀττικὰ ἀγγεῖα καὶ σ' ἓναν ἐτρουσκικὸν καθρέφτη. Monum. ined. dell'Ist. di corr. archeol. 1, 20. Gerhard, Auserles. Vasenb. 1, 46. Gerhard, Etr. Spiegel 3, 82, 80. Ἰδὲ καὶ O. Hahn, Archäol. Aufs. 46-56.

² Ὀμ. Ὀδ. φ.

³ Ὀμ. Ὀδ. φ 350 κέ.

γαμπρό, πάνω στο ἴδιο ἄρμα, κάθεται τὸ ἔπαθλο, ἢ ἵπποδαμεια: τὸν μνησιεύμενον ἔδει ἀναλαβόντα τὴν Ἴπποδάμειαν εἰς τὸ οἰκεῖον ἄρμα φεύγειν¹.

Ὅπου λοιπὸν τὸ ἔπαθλο εἶναι γυναίκα, ἢ γυναίκα αὐτὴ βρίσκεται μπροστά καὶ παρακολουθεῖ τὸν ἀγώνα². Τί νόημα ἔχει ἡ παρουσία της; Στὴν παλιὰ ἐποχὴ τὸ βραβεῖο—ὅποιοδήποτε πράγμα καὶ νὰ εἶναι αὐτὸ (καὶ ἡ γυναίκα πράγμα εἶναι, εἶπαμε)—πρέπει νὰ τὸ βλέπουν οἱ ἀγωνιστές. Θαρρεῖς κι' ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ βαθιὰ πρωτόγονη ἀνάγκη, αὐτὸ πού γιὰ χάρη του θὰ παλέψης, νὰ τὸ χαρῆς πρώτα μὲ τὰ μάτια σου, νὰ ἐχτιμήσης τὴν ἀξία του³ καὶ ἔτσι νὰ κεντριστῆς γιὰ ν' ἀγωνιστῆς μὲ ὅλη σου τὴ δύναμη νὰ τὸ κερδίσης. Γι' αὐτὸ ὁ ἀθλοθέτης τὸ καταθέτει στὴ μέση, δὲν περιορίζεται νὰ ὑποσχεθῆ τι θὰ δώσῃ, χωρὶς νὰ τὸ παρουσιάσῃ. Ἔτσι στὸ Ψ τῆς Ἰλιάδας, στὰ ἄθλα ἐπὶ Πατρόκλῳ, ὁ Ἀχιλλέας βγάζει ἀπὸ τὴ σκηνή του ὅ,τι πρόκειται νὰ χαρίσῃ (τρίποδες, σκλάβες, ἀλογα κτλ.) καὶ τὰ φέρνει μπροστὰ στοὺς ἀγωνιστές⁴.

Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ ὅταν ὁ ἀγώνας γίνεται γιὰ μιὰ γυναίκα, ἢ παρουσία της εἶναι ἀναγκαῖα⁵. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι μιλώντας γιὰ τὴν

¹ Ἀπολλῶ. Ἐπιτ. 2, 5. Γι' ἄλλες μαρτυρίες ἰδὲς I. Θ. Κακριδῆ, Ἀραί, Ἀθῆναι 1929, σ. 116 κέ.

² Μονομαχίες ἀντρῶν γιὰ μιὰ γυναίκα ἀναφέρονται καὶ ἄλλες στὴν ἀρχαία παράδοση: γιὰ τὴν Παγκρατῶ ἀγωνίζονται ὁ Σικελὸς καὶ ὁ Ἑκήμερος (ἦ: ὁ Σικελὸς καὶ ὁ Κασσαμενός) (Διόδ. 5, 50. Παρθέν. 19), γιὰ τὴν Παλλήνην ὁ Δρύας καὶ ὁ Κλειτός (Παρθέν. 6), γιὰ τίς δύο Λευκιπίδες οἱ Διόσκουροι καὶ οἱ Ἀφαριτίδες (Θεόκρ. 22, 181. Τζέτζ. Χιλ. 2, 48. Ὁβελ. Fast. 5, 699. Ἰγίν. 80). Καὶ στὸ τελευταῖο παράδειγμα οἱ γυναῖκες πρέπει νὰ εἶναι μπροστὰ, οἱ συνθήκες ὅμως εἶναι κάπως διαφορετικῆς. Στὰ ἄλλα οἱ πηγές στὴ συντομία τους δὲ μιλοῦν γιὰ τὴν παρουσία τῆς ἀμφισβητούμενης κόρης.—Ὁ Ἡρακλῆς ἔξω ἀπὸ τὴν Δηλιάνειρα ἀγωνίζεται καὶ γιὰ τὴν Ἰόλη μὲ τὸν πατέρα της τὸν Ἐδρυτο. Τὸ ἀπόσπασμα πού σώθηκε ἀπὸ τὸ ἔπος τοῦ Κρέωφουλου (Οἰχ. Ἀλ. 1 K.), ὅπου ὁ ἥρωας μιλεῖ μὲ τὴν κόρη, κάνει πιθανὴ τὴ γνώμη ὅτι ἡ νύφη παρουσιάζεσταν νὰ παρακολουθῆ τὸν ἀγώνα τοῦ τόξου τῶν δύο ἀντρῶν: ὦ γύναι, αὐτὴ ταυτιά τ' ἐν ὀφθαλμοῖσιν ὄρηαι.

³ Πρβ. Ψ 704 κέ. Ὁ Ἀχιλλέας καταθέτει γιὰ τὴν πάλῃ ἕναν τρίποδα γιὰ τὸν νικητὴ καὶ μιὰ σκλάβη γιὰ τὸν νικημένο. Ἀμέσως οἱ Ἀργίτες ὑπολογίζουσι τὴν ἀξία τους, 12 τάλαντα τὸ πρῶτο, 4 γιὰ τὴν γυναίκα.

⁴ Σταθεροὶ ὄροι γιὰ τὸν ἀθλοθέτη: ἐκφέρει (Ψ 259) καὶ τίθησι (Ψ 263, 265, 269, 270, 656, 740, 748, 750, 751, 799, 826, 850), τίθησιν ἐς μέσον (Ψ 704), κατατίθησι (Ψ 267, 700, 799, 851, 885, 886) ἄεθλα. Τὰ ἄεθλα κείνται (Ψ 273). Φυσικὰ καὶ οἱ νικητῆς τὰ παίρνουν ἀμέσως.

⁵ Δὲν κατόρθωσα νὰ βρῶ μαρτυρίες γι' ἀντίστοιχα ἔθιμα σὲ σημερινούς πρωτόγονους λαούς, δὲν ἀμφισβάλω ὅμως πῶς κι' ἔκκεθ θὰ καταθέτωνται μπροστὰ στοὺς ἀντιπάλους.

ἀμφινείκητον, τὴν ἀμφισβητούμενη Δηϊάνειρα ὁ Σοφοκλῆς τονίζει πρῶτα τὴν ὁμορφιά της εὐώλις ἄβρᾶ (=κεκαλλωπισμένη Σχολ.), κι' ἔπειτα δτι κάθεται τηλαυγεί παρ' ὄχθῳ, σ' ἓνα ὕψωμα πάνω τῆς γῆς «τηλαυγές», γιὰ νὰ τὴ βλέπουν, καὶ ἐκεῖ προσμένει τὸν ὄν ἀκοίταν.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀναγκαία αὐτὴ παρέκβαση ἄς γυρίσουμε στὴν Ἑλένη τοῦ Γ. Προβλέπω τι ἀντιρρήσεις θὰ μοῦ προβληθοῦν: οἱ μαρτυρίες ποὺ παρουσίασα γιὰ τὸ θέμα τῆς ἀμφισβητούμενης κόρης εἶναι μεταγενέστερες ἀπὸ τὸν Ὅμηρο. Ἐπειτα, μὲ τὸ σχῆμα ποὺ ἀναλύσαμε δὲν ταιριάζουν οἱ σκηνές τοῦ Γ. Ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε—αὐτὴ εἶναι ἢ ἰδιοτυπία τοῦ μύθου—μὲ δύο συζύγους, ὄχι μὲ δύο μνηστῆρες. Καὶ τὸ κυριότερο: τὴν Ἑλένη δὲν τὴ βλέπουν οἱ δύο ἀντίπαλοι. Τίποτε τουλάχιστο στὸ ὁμηρικὸ κείμενο δὲ δείχνει πῶς ὁ Μενέλαος καὶ ὁ Πάρης, πρὶν ἀρχίσουν τὴ μονομαχία, σηκώνουν ψηλά τὰ μάτια τους καὶ τὴν ἀντικρίζουν νὰ στέκη στὸν πύργο.

Ἀπαντῶ πρῶτα στὶς δύο τελευταῖες ἀντιρρήσεις. Κατὰ τὴ γνώμη μου, σ' αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ διαφορὰ φανερώνεται ἢ προσωπικότητα τοῦ Ὁμήρου, ποὺ καὶ δταν δανείζεται ξένα θέματα, δὲν τὰ χρησιμοποιεῖ πανομοιότυπα. Γυρεύει νὰ τὰ παραλλάξῃ, νὰ τὰ ἀνανεώσῃ. Καὶ δὲν εἶναι ἢ πρώτη φορὰ ποὺ κάνουμε τὴ διαπίστωση αὐτῆ. Πολὺ συχνὰ οἱ ἔρευνες μᾶς ὡδήγησαν σ' ἓνα παρόμοιο συμπέρασμα. Ὁ Ὅμηρος δὲν ἀντιγράφει αὐτοῦσια ἐπεισόδια καὶ σκηνές ἀπὸ παλαιότερα ἔπη, ὅπως θέλουν νὰ μᾶς κάνουν νὰ πιστέψουμε οἱ ἀναλυτικοί. Ὅ,τι παίρνει τὸ μετασχηματίζει πρῶτα, τὸ ἀφομοιώνει στὸν καινούργιο του περίγυρο καὶ ἔτσι αὐτὸ ποὺ δίνει εἶναι ἐπίτευγμα δικό του¹.

Τὴ μορφή τῆς κόρης τοῦ παλιοῦ πρωτόγονου μύθου, τῆς κόρης ποὺ δὲν εἶναι παρὰ τὸ πολῦτιμο ἔπαθλο καὶ ποὺ βρίσκεται μπροστὰ γιὰ νὰ κεντρίσῃ τὴν ὄρμῃ τῶν ἀντρῶν, ὁ Ὅμηρος τὴν ἀντικατάστησε μὲ τὴ γυναίκα ποὺ βλέπει τοὺς ἀντίπαλους, χωρὶς ἐκεῖνοι νὰ τὴ βλέπουν. Τὸν ποιητὴ τὸν ἐνδιαφέρει: τώρα ἢ ψυχικὴ ἀντίδραση τῆς γυναίκας ποὺ ἀκολούθησε θεληματικὰ τὸν ἔραστή καὶ τώρα μετανιωμένη ξαναστρέφει τὸν πόθο της στὸν παλιό της ἀντρα καὶ στὴν παλιὰ της πατρίδα. Μιὰ σκηνὴ σὰν αὐτὴ ποὺ δίνει ὁ Σοφοκλῆς στὸ χορικὸ ποὺ ἀναφέραμε γιὰ τὴν Δηϊάνειρα, ποὺ εὐεινὸν ἀμμένει, κἀπὸ ματρὸς ἄφαρ βέβακεν ὥστε πόρτις ἐρήμα, ποὺ ἄβουλη καὶ παθητικὴ κάθεται καὶ περιμένει τὸν ἀντρα της, ποὺ δὲν τὸν ξέρει ἀκόμα ποιὸς θὰ εἶναι—ἢ μονομαχία θὰ κρίνῃ—, μὲ τέτοια σκηνὴ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἔδινε ὁ Ὅμηρος γιὰ τὴν Ἑλένη μὲ τὴν τόσο πλούσια προσωπικότητα. Ἡ Ἑλένη ὑψώνεται τώρα ἀπὸ τὸ πεδίον

¹ I. Θ. Κακριδῆ, Ὁμηρικὲς Ἐρευνες, Πρόλογος σ. ι' (=Homeric Researches σ. 10).

τῆς μάχης ψηλά στον πύργο. Μὲ τὴν ὑλική της αὐτὴ ἀνύψωση ὁ ποιη-
τῆς κατόρθωσε τὴν ἠθική της ἀνύψωση ἀπὸ ἀπλὸ ἐνεργούμενο σὲ ἐλεύ-
θερο ἄνθρωπο. Ὅχι πιά τὸ ἀξιοθέατο καὶ ἀξιολύπητο παθητικὸ πλάσμα,
ἀλλὰ ἡ ὁμορφὴ βέβαια, ἀόρατη ἕμως, βασιανισμένη ἀπὸ τὴν τύψη, ὑπεύ-
θυνα προσωπικότητα.

Μαρτυρίες προομηρικὲς γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐπίμαχης κόρης δὲν ἔχουμε
ἀλήθεια· πῶς ἕμως νὰ ἔχουμε, ἀφοῦ δὲ μᾶς σῶζεται τίποτα πῶς παλιὸ
ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα; Ὅσοσο ὄλοι, πιστεύω, θὰ πρέπη νὰ δεχτοῦμε ὅτι τὸ
θέμα αὐτὸ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι παλιό, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ἡ γυ-
ναίκα ἦταν πράγμα, ἀπὸ χρόνια δηλαδὴ πολὺ πῶς παλιὰ ἀπὸ τὸν Ὅμηρο.

Ἄν ἡ γνώμη πῶς ὁ Ὅμηρος προσαρμόζει στὰ στοιχεῖα τοῦ Γ τὸ
θέμα τῆς ἀμφισβητούμενης νύφης, γνωστὸ ἀπὸ ἄλλους μύθους, εἶναι σω-
στή, ὅπως πιστεύω ἐγώ, τότε θὰ μπορούσαμε ξαναδιαβάζοντας, προῖδε-
ασμένοι πιά, τὴ ραψωδία νὰ πιστοποιήσουμε μιὰ λεπτομέρεια, πού δεί-
χνει πῶς τὸ νέο θέμα ἐπηρέασε τὴν ὁμηρικὴ διήγηση ἐντονώτερα ἀπὸ
ὅ,τι ἔπρεπε. Τί λέει ἡ Ἰριδα στὴν Ἑλένη ἀναγγέλλοντάς της τὴ μο-
νομαχία; Ὅα πολεμήσουν ὁ Μενέλαος καὶ ὁ Πάρος,

(138) τῶ δέ κε νικήσαντι φίλη κεκλήση ἄκοιτις.

Ἡ ἔκφραση αὐτὴ θὰ ταίριαζε ἀπόλυτα γιὰ τὴ Δηϊάνειρα καὶ γιὰ
ὅποιαν ἄλλη ἀμφισβητούμενη κόρη· μόνο γιὰ τὴν Ἑλένη δὲν ταίριαζει,
γιατὶ αὐτὴ ἔχει χρηματίσει κιόλας καὶ τῶν δύο ἀντρῶν γυναίκα. Γιὰ
ν' ἀνταποκριθῆ στὴν ἰδιότυπη περίπτωση τῆς Ἑλένης ὁ ποιητῆς ἔπρεπε
νὰ χρησιμοποιήσῃ ἄλλη, κάπως πῶς περίπλοκη διατύπωση, ὅπως θὰ
τὸ κάνη τὴ στιγμὴ τοῦ ὄρκου, πού ἀπαιτεῖ ἀπόλυτη ἀκριβολογία¹.
Στὴ σκηνὴ τῆς Ἰριδας προτίμησε τὴν ἀκυρόλεχτη ἔκφραση, ὅπως τοῦ
τὴν ἔδινε τὸ δανεισμένο θέμα.

Συνοψίζω τὰ πορίσματα τῆς ἔρευνας αὐτῆς:

1) Στὴν ἐξέλιξη τοῦ μύθου ἡ Ἑλένη, καθὼς ἐμψυχωνόταν βαθ-
μιαῖα, ξεπέρασε κάποτε τὸ στάδιο τῆς ὠραίας ἄψυχης καὶ παθητικῆς
γυναίκας. Ἔτσι τὸ ἔπος τὴν παρουσίασε πρῶτα ν' ἀντιδρᾷ στὴν ἄρ-
παγὴ της μὲ θρήνους. Προϋπόθεση τῆς ἀντίδρασής της αὐτῆς εἶναι ἡ
ἀκούσια ἀπαγωγὴ της. Ὅταν ἔπειτα θέλησαν ν' αὐξήσουν τὴν ἐνεργὸ
συμμετοχὴ της στὴν ἱστορία αὐτῆ, ἡ ἀπαγωγὴ ἔγινε ἐκούσια. Ἡ Ἑλένη
τώρα δὲν ἀρπάζεται: ξελογιάζεται ἀπὸ τὸν Πάρος. Ἀργότερα ὁ Ὅμη-
ρος θὰ τὴν παρουσιάσῃ ξελογιασμένη ἄλλοτε, μετανιωμένη ἕμως τώρα,
κι' ἔτσι θὰ πλουτίσῃ ἀκόμα περισσότερο τὸν ψυχικὸ κόσμον τῆς ἡρωί-

¹ 281 εἰ μὲν κεν Μενέλαον Ἀλέξανδρος καταπέφρη, αὐτὸς Ἑλένην ἐχέτω...
εἰ δέ κ' Ἀλέξανδρον κτείνῃ Μενέλαος, Τρῶας Ἑλένην ἀπὸ δὸ ὕναϊ.

δας. Γιατί πιστεύω πως ο Όμηρος είναι που έπλασε τη μετανιωμένη 'Ελένη, αν και δεν μπορώ ν' αποδείξω τον ισχυρισμό μου αυτόν. Όπως και να έχη το πράγμα, ο ποιητής μας αφήνει που και που, ανάλογα με τις ανάγκες της στιγμής, να διαφανούν και τα προηγούμενα στάδια του μύθου, αδιαφορώντας για την ασυνέπεια.

2) Στη μονομαχία και στην τειχοσκοπία του Γ ο Όμηρος διασκευάζει το θέμα της επίμαχης κόρης.

Αν θέλαμε ν' αφήσουμε τη φαντασία μας ελεύθερη (ή, αν ο αναγνώστης μου θέλη: ακόμα πιο ελεύθερη), θα μπορούσαμε ίσως ν' ανακαλύψουμε σ' ένα δυο ακόμα στοιχεία της διήγησης του Γ την απήχηση από το πρότυπο θέμα, παρ' όλο το μετασχηματισμό του από τον Όμηρο.

Είπαμε πριν πως η επίδειξη της επίμαχης γυναίκας πηγάζει από την πρωτόγονη ανάγκη, αυτό που θ' αποτελέσει το έπαθλο του αγώνα να το ιδούν και να το έχτιμήσουν οι αντίπαλοι. Στόν Όμηρο η έχτιμηση αυτή, μιὰ που την 'Ελένη δεν τη βλέπουν ο Μενέλαος και ο Πάρις, έχει μετατεθῆ στους ανέραστους γέροντες, καθώς η ήρωίδα περνάει από μπροστά τους στόν πύργο άπάνω.

Δεν αποκλείεται και η έρωτική σκηνή στο τέλος της ραψωδίας να μὴν είναι παρά η θύμηση από την ένωση του νικητή με τη γυναίκα που κέρδισε. Η ένωση αυτή ακολουθούσε άμέσως μετά τη μονομαχία. Ο νικητής ἤρει αντίπαλον βίαν παρθένον τε σύννευον, για να έπαναλάβω την έκφραση του Πινδάρου, που με τη χρησιμοποίηση ενός κοινού ρήματος και για την ἤττα του αντίμαχου και για την κατάκτηση της γυναίκας υποδηλώνει κατά τη γνώμη μου την άμεση τέλεση του γάμου μετά τη νίκη. Αν στόν Όμηρο οι ρόλοι αντιστρέφονται και είναι ο νικημένος Πάρις που καταχτᾶ το έπαθλο του αγώνα και όχι ο νικητής Μενέλαος, αυτό γίνεται γιατί το γενικό σχέδιο της 'Ιλιάδας απαιτούσε την αντιστροφή.

Το ξέρω πόσο δύσκολο είναι όσοι από τους ομηριστές πιστεύουν στη μεγαλοφυΐα του ένδς ποιητή της 'Ιλιάδας να δεχτούν πως ο ποιητής αυτός έπηρεάστηκε από άλλα παλαιότερα θέματα και έργα. Έτσι όμως από τη μιάν υπερβολή πέφτουμε στην άλλη. Απέναντι σ' αυτούς που υποστηρίζουν πως στην 'Ιλιάδα κρύβονται αυτούσια μικρότερα έπη, καταχωρημένα από τον συμπιλητή πρόχειρα και απρόσεχτα, η αντίπαλη ομάδα περιορίζεται να τονίση την ένότητα του έργου και την οργανική σύνθεση των μερών, άποφεύγει όμως κατά κανόνα να πάρη στάση στο πρόβλημα, αν ο Όμηρος όλες τις σκηνές του έργου του τις επινόησε ελεύθερα με τη φαντασία του ή ακολούθησε άλλα πρότυπα.

Κατά τη γνώμη μου η μέση λύση είναι η μόνη σωστή: στην

Ἰλιάδα δὲν ὑπάρχουν αὐτούσια ἐπύλλια. Οὔτε ὁμοίως ὅλος αὐτὸς ὁ κόσμος πλάθεται ἐλεύθερα ἀπὸ τὸν ποιητὴ, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού ἕνας σημερινὸς μυθιστοριογράφος δημιουργεῖ τοὺς ἥρωές του καὶ τίς περιπέτειές τους ἀπὸ τὸ τίποτα. Πίσω ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῆς Ἰλιάδας ὑπάρχει ἡ πολυαἰώνη ἐπική παράδοση, καὶ ἀπὸ τὴν παράδοση αὕτη ὁ Ὅμηρος ἀντλεῖ καὶ μύθους καὶ σκηνές καὶ θέματα καὶ στίχους στερεότυπους. Σὰν γνήσιος ὁμοίως καὶ μεγάλος ποιητὴς πού εἶναι, τὸ ὕλικὸ αὐτὸ τὸ ἀφομοιώνει, τὸ προσαρμόζει στὸ σχέδιον τοῦ δικοῦ του ἔργου, τὸ ἀνανεώνει, τὸ μεταφέρει σὲ ἄλλους μύθους, σὲ ἄλλα πρόσωπα, σὲ ἄλλες καταστάσεις, καὶ προπαντὸς τὸ ἐξευγενίζει. Θὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ τελειώσω μὲ τὰ λόγια πού χρησιμοποίησα προλογίζοντας ἄλλες ὁμηρικὲς ἐργασίες: Πιστεύω πὺς ἡ προσωπικότητα τοῦ ποιητῆ, ὅπως προβάλλει ἀπὸ τέτοιου εἶδους ἐρευνες, εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ πού θὰ ἔπρεπε νὰ περιμένουμε ἀπὸ ἕναν Ἑλληνα κλασσικό. Δὲν ἀγνοεῖ τὴν παλιὰ παράδοση, οὔτε καὶ τὴ μιμεῖται ὁμοίως τυφλά. Τὸ κληρονομημένο ὕλικὸ τὸ ἀφομοιώνει γιὰ νὰ πλάσῃ κάτι καινούργιο. Ἔτσι ἡ μεγαλοφυΐα του δημιουργεῖ ἐλεύθερα καὶ τὴν ἴδια στιγμή εἶναι δεμένη στὴ μακρόχρονη παράδοση τῆς ἐλληνικῆς ἐπικῆς δημιουργίας¹.

Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης

Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ

¹ Τελευταία προσθήκη στὴν ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία τῆς σ. 206 ὅπου. 1: Peter von der Mühl, Festschrift Franz Dornseiff, Leipzig 1953, σ. 372.